

دیوان شبلی

مُصَنَّف

عالمِ جناب شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی

سابق فیلو آف یونیورسٹی الہ آباد۔ پروفیسر مدرستہ اہل علم علی گڑھ

انجمن سررشتہ علوم و فنون سرکار حنفیہ

باتمام محمد رحمت اللہ تعالیٰ

درمطبع نامی کاتب و طبع شد

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE704

۵۴۱۶۵۱۵۱
ش ۱۲
۱۵
۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قصیدہ عید

۹۱۳۵
ش ۱۲
۱۵

کہ درپس از شج دادن گرمی ہنگامہ عید۔ نعتی از برہے کاراسلامیان نمودہ آمد۔
۱۸۸۳ء

روز عیدست و دیگر کار جهان گشت بساز دست بیدافلاک آن ہمہ کوتاہ شدہ است خلق را بازلب از خندہ فراہم آمد سخن از مے چکنی بادہ چہ خواہی امروز	باز شدہ بر رخ گیتی در امید سر از کہ در گفتنہ نیار و کہ کند پایے دراز چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز نشہ ہمیشہ ندارد و نہ و بادہ نیاز
---	--

خواجہ از خانہ برون آے کہ دیدن دارد ✓
 مردمان بین کہ ز ہر ناحیہ گرد آمدہ اند ✓
 ہمہ در راہ طلب گرم نفس چون خورشید
 مردمان بسکہ ز ہر گوشہ فراز آمدہ اند ✓
 آن کی جلوہ فروش آمدہ در خانہ زین
 آن یک از تابش خورشید فرو شستہ برو
 واعظ آراستہ عمامہ داز روی شرف
 ز اہد سادہ ہم از کلبہ تنہائی خویش ✓
 باہمہ شوکت و فرمایہ تمکین و شکوہ
 نفسی چند نشستند دوزانو دانگہ
 مفتی شہر ہم از جا باماست برخاست
 انجہ بایست ز ترتیل و سکون و قرات
 پس دگر خطبہ بعین مود باواز بلند
 شاخ و برگ سخن افزووم و از جار فتم
 شور برخاست ز مردم کہ مبارک باد

ایئمہ گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز
 ہر یکہ در ہنر خویش زد دیگر ممتاز
 عید کہ کعبہ و شان و شت نور ان حجاز
 نگہ از تنگی جا بار نئے یابد باز
 دان و دگر برزہ بر ہودج زربالش ناز
 دان و دگر کف چتر شدہ جلوہ طراز
 شملہ را کردہ چو سر شستہ امید دراز
 با کہن قشر خود رفت برون بہر نماز
 خلق در عید کہ آمد ز رو صدق نیاز
 راست چون سرو شاہ ندپے ذکر و نماز
 باہمہ صدق و صفا باہمہ خلاص نیاز
 ہمہ برو جہ حسن کرداد آن ممت از
 خطبہ چون سخن قامت محبوب دراز
 خود نگویم کہ چو انجام پذیرفت آغاز
 عید و این گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز

در سخن بودی که ز غم و نیرستم
 کوک از روی او بعارض نیایش میکرد
 پدر از مهر سپاسخ پسرش را گفته
 حیف کاین شور و طرب یکد نفس بشناید
 جمع اسلام چو باشد هفت تیر بلا
 فرق نبود بحقیقت ز محرم تا عید
 خود همان جمع که میداشت بهم تیغ و تلم
 آنکه در انجمن فضل نیداشت هال
 آنکه جان در تن افسرده معنی بید
 بهنیت و هند سه رایه از گشت بلند
 نظم او بگردانگه سخن از سحر گوی
 یاد آن رونق بازار هنر در بغداد
 قطبیر آنکه از کسب هنر کز دفرنگ
 خود همان جمع که افراخت بیوق علم
 آنکه پامال خرامش چرخ اسان چو پارس

دیگر گفت علی الر غم سپهر کج باز
 پیر گفته صد و سی سال ترا عمر دراز
 مَرَحِبَا اَيْدِکَ اللهُ بَعْسَ مُمْتَاز
 چه کند عید بدردی که بود صبر گداز
 خود چو کج باخت با ایشان فلک به ساز
 آه از فتنه گری های سپهر کج باز
 خود همان قوم که بوده است بهر پایه فراز
 آنکه در بزم گیه دهر نبودش انباز
 آنکه برداشته قفل از در گنجینه لاد
 منطق و فلسفه را داد هم اوزیب طراز
 نثر او بین و دگر قصه خوان از اعجاز
 یاد آن گرمی هنگامه فن و شیراز
 دان سحر نو که اطالیه باو داشت نیاز
 آنکه براوج فلک سود کله گوشه ناز
 آنکه تاراج نگاهش چه عراق و چه حجاز

آنکه دیکم به چین داغ سجودین داشت
 روم را لرزه بر اندام ز بانگ غضبش
 فتح را از پئے طاعت خم تیغش محراب
 روح او بود که تاج از سر قیصر بر بود
 اینک آن قوم بجایست که توان گفتن
 دست هر یک شده از دهن مطلب کوتاه
 همه را از ستم حادثه خون گشته جگر
 غم بدان مایه که هرگز نتوان دید توی
 ناله بخواست بر آید ز دل خسته ما
 ہی چه سازیم و خداز دست که فرماییم
 هر چه بر ماست هم از دست بیکاری است
 ز هر کیست که این قصه غم گوش کند
 گردین نظم کمیت سلم از پویه بماند
 عذر منی که محال است بیک نغمه سرود
 شرح این حادثه از شبلی نغمه خوا

آنکه سلجوق بنجاک در او کرد نماز
 هند را غلغله مقدم اوز هر ه گداز
 بخت را بهر پریش در او کعبه راز
 تیغ او بود که شد با دل کسری همراز
 خود به بین تا بچه انجام رسید آن آغاز
 هر یک را به خشم و غصه زبان گشته دراز
 همه را شیوه بیچارگی و عجز و نیاز
 دیده از اشک دل از غصه جاناناز گداز
 شیشه را هست بهنگام شکستن آواز
 کین جفا همه از ماست با آمده باز
 گله نیست ز بخت و فلک عریده ساز
 داستانست جگر خون کن اندیشه گداز
 بال و پر بخت اگر مرغ سخن پرواز
 داستان غم و افسانه محسوس و ایاز
 شب بود کوه و افسانه درازست دراز

ترکیب

که در چارمین بزم تعلیم منعقد مقام علیگنده مورخ و سمبزن ۸۹۰ هجری انشاالله آمد

<p>چیت کین بزم باین دگر بست طراز بزمگا هیست هانا همه بگ همه ساز شاہ بزم دگر چهره برافروخت بنار باز این گنبد فیروزه پست از آواز پرده دیده بود فرشتن پنا و دراز بسکه والا گهران آمد در جلوه طراز رهبر قاضی مابہ نشیب به فراز در نوشتند بیای طلب این اه وراز همه وانش طلب دیده در و نکته نواز انجن را بتوان گفت که برخیش بنار و به پرسی که چرا اینهمه یبست طراز</p>	<p>حیرتم می برد اینک که بدین نیت ساز جلوه گاه هیست هانا همه بگ همه ساز مشوه با داهلی نظر را که تماشا مفت ست بسکه شور طرب از خاک بگردون برشد بان باین ادب آئی که سرتاسر بزم بزم را تا چه قدر پایه بلند است امروز در صف صدر جوان حوصله میری بنگر و آن گرانمایه بزرگان که بر تیبانی شوق همه خوشخو و هایلون نفس پاک نهاد گر حدیث از شرف نسبت ایشان گرز فتره بزم نگر گری هنگامه به بین</p>
--	---

<p>باز نختے بہ سخن چسپم و در ذوق سخن انتظار تو و شوق تو چو از حد گذرد تہنیت گویم و از جاروم از جوش طرب باہمہ سرہ و فراہمہ تمکین و شکوہ</p>	<p>ندہم پاسخ و افسانہ ز سر گیرم باز لاجرم پرودہ کشایم ز رخ شاہد راز مژدہ بر مژدہ رسانم کہ بصدیقیت مساز چارمین مجلس تسلیم نہادند آغاز</p>
<p>ہی چہ آغاز۔ کہ پیرایہ ایام است این ہی چہ آغاز۔ کہ طفرای صد انجام است این</p>	
<p>ہاں بیاعرصہ کہ شوق و تمناسنگر انچہ از گرمی ہنگامہ و انبوہ ہے تاز گوشہا۔ محو نواہے دل آویز بسین آن گرانمایہ بزرگان کہ بدانش مثل اند وز نشان مے طلبی بہر شناسا بودن نگہ از مہر۔ سوے حالی آزادہ فگن آن یکے را لب۔ آن نعمت جانسوز بین پس از ان پایہ فرو دآئی و یہ پائین بساط نالہ چہند کہ ریزد ز لبش باز شنو</p>	<p>ہاں بدریوزہ فیض آہی و مواسا بنگر ہیچ جائے نتوان یافت بہر جا بنگر دیدہ ہا۔ راہمہ حیران تماشا بنگر ہمہ راجاے۔ درین بزم دل آرا بنگر فرہ تابش اقبال۔ یہ سیاہ بنگر دان تذیر احمد طوطی شکر خا بنگر دان وگر را بکف۔ آن دفتر انا بنگر شبلی دل زدہ را۔ زمزمہ پیرا بنگر پس۔ ز جا رفتن دلہا کی کیا بنگر</p>

<p>تا بسنجی که فغانش نبود بے چیزے هر چه از شوکت اسلام شنیدی زین پیش اینک آن دفتر اقبال - پراکنده به بین دو دمان با همه سرگشته حرمان دریاب آن جگر دوز فغان سنجی احباب شنو بگذر از کجروی چرخ و گونساری بخت</p>	<p>انچه برارود از چسب ستم زاننگر اینک آن زمزمه را مایه سودا بنگر اینک آن نسخه اسلام مجزا بنگر خان و مانا - همه در فتنه به یغما بنگر وان دل آشوب شکر خنده اعدا بنگر انچه برارود از جور - بهسم از مانگر</p>
	<p>چند - با بخت فلک - دست گیران باشیم صره آنست که از کرده پشیمان باشیم</p>
<p>روزگار است که سرگشته سیمیم مگر هر چه گفتیم و شنیدیم بجای نرسید هیچ از ناوک تدبیر نیاید نشان چار سال است که این جا ده نور ویم و هنوز تا چه سود است که در بزم بهنجار سخن تا چه سود است که در عصر رسالی دوروز هم هر ناحیه - دیده در آن جمع آیند</p>	<p>نخل اندیشه ما هیچ نیاورد ثمر گرچه صد بار گفتیم و گوئیم و گر همه بگذار - همین کانگرس را بنگر حاصل مانود زان همه جز بوک و مگر نغمه چند سرسیند یا هنگ اثر مصرعی چند بیافند و بخوانند از بر وانگه آن دفتر پارس کشانید از سر</p>

<p>رو به بزم آرد و سخته نهد اندر محضر گوید آن گونه که رسم است در آئین هنر خود گمان برده که از پی بودش نفع ضرر تا بجای که خود آن حرف شو یک فقر جمله دارد قبولش که ازین نیست مضر بزم بر هم شود و خلق شود راه سپر آن بناها همه یک باره شود زیر و زبر مست خیم بغفلت که ده سال در گر</p>	<p>آن یکے گرم - ز جانخیزد و است بر پای هم بر آن حرف دلاویز بر زبان و منج حاضران جمله به تسلیم و به انکار آیند پس فراوان سخن از گفته و نا گفته رود دو سه بحثی که گزینند بپایان سخن بعد از آن کا نهنگامه نشیند از پای آن سخنها هم افسانه و افسون گردد دل ز اندیشه تنی گردد و یاران عزیز</p>
<p>خود همین ست گر آئین طبلکاری ما والے بر ما و برین هرزه زبان کاری ما</p>	
<p>می ندانست که چون میگزد دلیل و شمار تا چه در باخت ز بازی فلک عربه کار تا چه بودیم و چه هستیم و چه داریم شمار فارغ از خویش و هم از خستگی خویش و تبار همه راستی پیشینه در افروخته شمار</p>	<p>چند سال ست که یک کنز عزیزان دیار تا چه نیزنگ بنی آورده از پرده سپهر از غلط کاری ما بر سر اسلام چه رفت غافل از کار و هم از فتنه گریای فلک همه را باد و دوشینه فرو برده بخواب</p>

<p> ما جهان مست بخواب اندر و نیز نگ سپهر سختی و هر چو از حوصله صبر گذشت لب پراز موی که آه این چه جبارفت با هر یک گرم بر آه طلب افتاد چنان گر چه راندند درین ره نه نشیب به فراز هم ز بے راه روی بود که با این تگ و پوک از تبه کاری و بر باد می ما هیچ نکاست پستی بخت هم امروز چنان ست که دی دا و را ای که هماندار و جهان بخش تویی مپسند این که نشینند باین روز سیاه </p>	<p> فقها ریخت نه چندان که توان کرد شمار بر گرفتیم سراز خواب سر سیمه نزار دل در اندیشه که می تا چه بود چاره کار که در آن پویه ندانستی روز از شب تار پایا گر چه درین محله انداز رفتار خود بسر منزل مقصود نیست و گذار ما جانیم و همان بر همی شهر و دیار حالت جمله هم امسال همان است که پارس بندگان تو دروغ است که باشند نزار خاک بوسان سر کوی رسول مختار </p>
--	---

دا و را - همان مپسند این که درین کد باشیم
ما که از حلقه بگوشان محمد باشیم

نامہ

بنام خواجہ امین الدین صاحب لکھنوی

متضمن

حالات سفر از لکھنؤ تا حیدرآباد

۱۸۹۱ء

مرحبا قاصد سرخندہ بنہ گام براہ	کہ ترا فضل خدا باد بہر حال پناہ
تیز تر میرود و در راہ میا سارے دی	تا بجائے کہ رسی در حرم آن درگاہ
حضرت خواجہ امین اوصی اللہ علیہ	صاحب لطف و کرم صلی اللہ علیہ
بہ نیاز آئی و زمین بوس و بنہ جہنم خاک	ہم دعا گوے و ہم آئین ادب دار نگاہ
پس ز من عرض سلامی کن انگاہ بگوی	ہرچہ پیش آدم از واقعہ در عرضہ راہ
کز تو رخصت شدہ چون دل بہنا دم سفر	تا چہ گویم کہ چسان گشت مرا حال تباہ
با صد اندیشہ بکال سکہ نشستم ناچار	دل حریف غم و لب ہمنفس نالہ و آہ
کہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ز ضعف	آن مباد کہ تپم باز گیر و ناگاہ
کہ غم اینکہ رہ دور و دراز آمد من	از قضا خدا کے نیز نہ دارم ہر راہ

که غم اینکه چو از قافله دور افتادم
 با صد اندیشه غرض دل به نام سفر
 لطف حق بین که بیک چشم زدن بازماند
 همرو من بشتند یکا لاسکه دو کس
 مصطفی احمد زان هر دو یک بود به نام
 در میان گرچه نه بد سابقه معرفت
 آشنایان بمن رویه بیاد رد و گفت
 از کجا میرسی و منم کجا میداری
 گفتم آهنگ دکن دارم و بس دلتنگم
 نه رفیق که پناهم بود از اینج سفر
 چون حدیث من حیرانی من باز شنید
 گرچه بر ما گویم خنده زدن خجسته می
 دل قوی دار که یار توام و در همه حال
 زین سخن خاطر مآسود و قوی لگشتم
 اول آهسته می راند و چو پای بگذشت

تا چه حاصل بودم زین سفر طاقت کاه
 بزبان بود که لا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 زان همه غصه داند و مرا بار آه
 که من از حالت شان هیچ نبودم آگاه
 که ز اعیان او و منفردست از اشباه
 از عزیزانش یک که در ناظم آگاه
 دیگر گاه هست که مشتاق تو بودم و الله
 وین چه حالت که ناگبخ تو هست چاه
 که جدا مانده ام از قافله با حال تباه
 نه انیس که با و حرف زدم گاه بگاه
 گفت لا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ
 یک رحم آمدش و گفت ازین غصه بکاه
 هرگز از خدمت تو دست ندارم کوتاه
 هم درین فرصت کالاسکه بنیقا و براه
 کانیور آمد و افزود بسرعت ناگاه

چون به بھوپال رسیدم ز کسان پرسیدم ستیر آن قافله سالار که در کشور فضل ہم ازان جمع یکے گفت کہ آئے دیروز چون ز بھوپال گذشتم بہ نگاہم آمد ہر طرف می نگری سروچان بود و چین آخر آن محلہ ہانیز بسر آمد و پس مذاحمہ کہ با این سفر دور و دراز طبع من ہست بہر وجہ کہ جوئے خرم	ہیچ دایند کزین راہ گذشتست آن شاہ او بود شاہ و حریفان و گر خیل و سپاہ او گذشتست ازین راہ بہنگام گاہ منظر کسرا تازہ کہ منہر و دہر انور گاہ ہر کجا بے گذری آب رودان بود و گیاہ برسیدیم در تسلیم و کن ہفتم ماہ کہ شہار و رستہ تا پنج گذشتست بہ راہ حال من ہست بہر گو نہ کہ خواہی و نخواہ
--	---

الغرض چون ز شب ہفتم پاسی بگذشت
حیدر آباد رسیدیم و سخن شد کوتاہ

ترکیز

در ۱۸۹۶ء آنزبیل سید احمد خان صاحب با جمعی از ویدہ و ران وی
بہ حیدر آباد آوردند۔ در انجا بہ صدارت جناب نواب اقبال الدولہ وقار الامر انجمن

ترتیب یافت و رسید و دیگر عزیزان سختی از حقیقت حال مدرسته معلوم
برگفتند و برسم در یوزده از بزرگان آن دیار یادری خواستند مصنف هم یکی از جمله
گدایان بود لب سوال بدین آهنگ کشا

<p>اے عزیزان وفا پرور و اخلاص شعار ہیچ دانید کہ ما تازہ غریبان دیار چہ کسانیم و رسیدیم درین جا بچہ کار در نوشتیم چرا این ہمہ دشت و کُمار گرچہ دل مے برداز دیدہ روان این گلزار ہر کجائے گذری سبزہ بود یا اشجار نفرینیم باین جلوه گر بہار نہار کہ با دول بتوان بست توان گشت شمار ما کہ ہستیم بصد رنج و گر سینه فگار اگر از نا صیہ حال بچویند آثار رہبر قافلہ ناست بہ ہر راہ گذار از علی گڈہ بہ دکن آید و جویتیار</p>	<p>اے بزرگان گرانمایہ صاحب کبار ہیچ دانید کہ ما راہ نور دان و کن تا چہ جوئیم و چہ خواہیم و چہ در سواریم طے نمودیم چرا این سفر دور و دراز گرچہ این ناحیہ بس دلکش و مخرم جامست ہر طرف می نگری لالہ بود یا رہکان لیک این جملہ زما دل نتواند بُرون این ہمہ سیر و تماشا نہ بان مے ارزد از تماشا سے گل و لالہ چہ بنیم طرف پے توان برد کہ ما را سرو سودائی هست می نہ بینید کہ رسید ما آنکہ بہ فضل چیت آخر کہ باین پیری این ضعف بین</p>
--	---

<p>تاچه خواهد که بدریوزه گری خاسته است تاچه حال ست که آتش نفس می بارد این همه غلغله آخرت بود بے چیز حضرت حالی و شمس العلماء را بنگر تاچه پیش آید که نماند آن را بجهان</p>	<p>تاچه دارد که ازین ننگ ندارد و انکار تاچه حال ست که خون می چکدش از گشتار این همه دلوله بے صرفه نباشد ز نهار وان و گردیده درانی که بوندش انصار در بدر گشتن و در یوزه گری گشت شعار</p>
<p>شرح این قصه جان سوزنه گفتن تا که سو ختم سو ختم این سوزنه گفتن تا که</p>	
<p>بان و بان گوش بر آید که می گویم باز فرستی بیش ز رفته است که باشوکت مجاه تیغ اگر بود و گرنه نامه و قرطاس و قلم ناگهان شعبده تازه بر آید بخت سپهر بازی چرخ بدست دگر و داد و عنان این قدر بود که در حلقه طاعت کیشان ما از آن جمله باین مرتبه راضی بودیم رسم و آئین حکومت روش تازه گرفت</p>	<p>داستانیکه غم من را بود و زهره که از مادر این ملک بودیم بهر پای من را از همه را بودیم از نسبت مازیت طراز ناگهان نقش دگر و فلک عریده باز رفت یکباره ز ما خرمی نعمت و ناز پایه ما ز حسریان دگر بود من را از کز پس پرده فلک بازی نو کرد آغاز بزم تقیلم باین دگر یافت طراز</p>

<p>به علومی که جدید اند سروکار افتاد جا بجای در سه طایفه نهادند کز و و قدر دانش با جمله بتاراج برفت بزم برهم شد و سر برنگزفتیم خواب ماهان مست بخواب اند رویاران دیگر تا بجای که بهر پای و مهر فن مارا نتوانیم که این قصه غم شرح دهیم</p>	<p>درس پارینه بتقویم کهن گشت انباز هست و فلسفه تازه به برگشت به ساز گشت کوتاه بیک باره سخنهای دراز جلوه به پیش و در دیده نکردیم فراز در ره منزل مقصود جهان درنگ و تاز خواری افروزد و حریفان دیگر را اعزاز شب بود کوه و افسانه درازست دراز</p>
<p>مهر لب گشت همانا بزبانم گفتن که توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن</p>	
<p>روزگار همه بود ندیدان غیب خمار هر دے از غیبیان گشت میاران بید می ندانم که بیک بار چه افسون بید غلطی خاست ز هر ناحیه بر زن و کوی منکران نیز با فساد اش از جا رفتند الغرض انجمن داد زیاران ترتیب</p>	<p>ناگهان رحمت حق پرده فکند از رخسار دم گرمیکه ز رخ نیز برون داد شمار می ندانم که چه عجز از نو داد گفتار شوری افتاد بهر کشور و استیلم دیار بسکه هنگام سخن سحر همه بر دبه کار تا کند خسته دلان را بنوازش تیار</p>

<p>فکر کردند و بر اسباب مرض پے بزنند کیمن مرض را بجهان هست اگر درمانی حالیا چاره جز این نیست که بنیاد دهند پس بدریوزه بهر کوچه و بازار شدند رشته سعی و طلب گرچه بسی گشت دراز لاجرم رو به شهنشاه و کن آوردند و او را در گریه و خسر و تسلیم دکن برره و رسم شهن چاره نوازی فرمود آستین کرم افشاند و تو گوئی بمثل مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان بنوشت</p>	<p>زان پس چاره آن در نمودند اظهار غیر تعلیم نموده است و نباشد ز نهار بیت علمی که کسان را بود از جمل چهار تا مگر کاسه شان پر شود از زرع یار لیک انفسوس که آماده نشد چاره کار و آن همه خستگی خویش نمودند اظهار میر محبوب علیخان که بود عرش و قار شاه را چاره نوازی بود آئین شعار ابر نیسان بزمین در و گهر کردن شار که بهرام رسانند ز ماین مقدار</p>
<p>باری از فیض شه آن مدرسه بر پا گردید انچه ما می طلبیدیم هیتا گردید</p>	
<p>دولت از پرده تقدیر چو شد چهره کشای طالبان هنر از هر جهت و ناحیتی تا بکی حسرت غمناطه و بغداد و خوری</p>	<p>هست آن مدرسه امروز بعد فرو بهای جمع گشتند و گرفتند درش را و اوای و تنه رنج کن و در حرم مدرسه آئی</p>

طالبانش همه فرمانده معنی گشتند
 گرچه امروز بدین آب طراز است ولی
 آن بناها نه رسیده است به اتمام و هنوز
 لاجرم چاره این کار جستیم از عقل
 پس بفرموده دانش ز علی گدگد آخر
 به نیایش به در دولت سلطان فقیم
 از پس کرنش تسلیم به آداب نیاز
 شاه از لطف اشارت به نشستن فرمود
 پس از آن مدام شاه عمارالدوله
 به ادب آمد و توفیق هایون بر خواند
 شد بر ستور گران مایه فرستاد پایا
 بسکه زین مرده جان بخش بخود بالیدیم
 چون بایش ز اندازه خواهش بخشید
 شاه تهنه کرم کرد و نوازش نمود
 آسمان چاه فلک پایه بشیرالدوله

دامن تربیتش مهست مگر ظل هماره
 نه توان گشت از اندیشه ادبی پرور
 خود ز سر رشته تعلیم نداریم غنائی
 از ره چاره گری شد بد کن رانهای
 کاروان شد سوسه اقلیم و کن اکر
 هم به فرمان ادب پشت نمودیم دو تار
 عرض مطلب نمودیم و ستادیم پیای
 امر چون فوق ادب بود نشستم چای
 که دبیریت هنر پرور و معنی پیر
 ماهمه گوش بر آوازش داد نکته سر
 کاینک آن مبلغ پیشینه دو چندان فر
 غنچه سان در بر آنگ همی گشت قبال
 بیش ز اندازه خواهشش بدش اجر خدای
 که شدیم از همه اعیان و کن بهر باب
 بازوی دولت دستور شد و ملک آرا

<p>وان وقار ال امر از به اعیان دکن پایۀ مابفرز و دند و کرم فرمودند شایگان گشت توانی و ازین چاره نبود یارب آن باد که شه با همه اعیان و وزیر بعد ازین جمله و عسا که پذیرا و خدا</p>	<p>آن هنر پرورد و نادل و فخرده لقاے شکر این منت احسان چه توان کرد ادا خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ و دعا تا اید باشد و گردون بدرش ناصیه خویش را اگر بدعا یاد کنم هست بجای</p>
<p>یعنی از نسبت آن شاه گرامی شهم شه نظام ست و بزیب که نظامی شهم</p>	
<div style="text-align: center;"> <h2>قصیده</h2> <p>۱۸۹۰ هـ</p> </div>	
<p>دل پر حوصله آخر چو زد عولے ماند راضیم از نگه شوق که گوید همه باز مگر از زاهد افسرده - دلی و ام کنم</p>	<p>تا که آرد که بدو تو شکیبا ماند از زبان هر چه دم عرض متن ماند که رخ به پیش بیند و بر جاماند</p>

راست مانا غلطی هست که آوازه شده است
 بر سر پاپے جلال تو نگاہم گوئے
 آه ازان رنگت امت که پس از کشتن غنچ
 نا توان جان خزیم ره لب پیش گرفت
 ار مغانی نبود در خور خاک در او
 مست پر حربه آناهیه میکن خواهم
 نو بهاران همه ز کس بدماند که چمن
 می میاشام و لب لعل می آلود بیوس
 یک جهان شیفه طزدل آرای اوست
 او بغارت گیرم آید و من آن خواهم
 خضر در وادی غم تازه براه افتادست
 بگذر از خلد که در کیش توکل نبود
 صدره افتاد که مجنون غلطش کرد بدست
 پند می دادیم و نام تو بر بوسے ناصح
 جاده پیشروان رفتم و دائم که خرد

مهر گویند بان عارض زیبا ماند
 رهروی هست که از ضعف بهر جا ماند
 یک دو دم بر رخ زیباے تو پیدا ماند
 آه ازان غصه که بیچاره بره و اماند
 مگر آن سجده که آماده به سیاه ماند
 که لب لعل تو از بوسه سراسر اماند
 بر جالت همه تن محو تماشا ماند
 کین گنه در روش عشق به تقوی ماند
 روضه محلد بکوے تو بهانا ماند
 کار مغانی و همش اسچہ زینها ماند
 مگذارید که غربت زده تنها ماند
 هر که امروز در آندیش فردا ماند
 کلبه ام بسکه بریباے صحر اماند
 تا بدین بدست آن زهر گوارا ماند
 اندرین شیوه نه با من تبارا ماند

تنگ همت بود آری - که زبان تازه کنی
 نیست جز دوفی فطرت که بازار کمال
 صرفه نبود که همان بر روش پیشتران
 داستان چند توان کرز محمود وایاز
 گر نسیم از شکن زلف کشاید گرچه
 اشک خود بر شمرے آنچه ز باران آید
 سفلہ را بستائی و گبونی که بجاه
 هرزه چند بسم بانی و سنجی که بدهر
 گرچه بر پیچی این شعبده - پی برد طمیر
 لیک با این همه از گرے هنگامه آرز
 پستی طالع ازین بیش چه باشد کسی
 شیوه موج و غزل گرچه دل از رویت
 شعر اگر دامن دل می نکشد با نکت
 من ویزوان که اگر پای فن نبکشند
 بان و بان چند توان بود به تقلید سیر

هم ازان جبر باقی که بهینا ماند
 چشم دوزی بتاسع که زینما ماند
 خامه - در راه سخن با دویه پیمای ماند
 تاب که خود سخن از و اتمق و عذر را ماند
 فکر را با تو صد آویزشش پیچا ماند
 خون دل نام کنی هر چه بهینا ماند
 کمترین بنده او با جسم و دارا ماند
 سخت خاتمہ و فتر انشا ماند
 کین نه راز نیست که مستور ز دانا ماند
 نتوانست کرین هرزه روی - و اماند
 پای در بند خطا ماند و حمد را ماند
 مبتذل گشت نه چندان که گوارا ماند
 نغمه - گر نیست دل آشوب بغوغا ماند
 حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند
 و لے آن کس که بره سلسله بر پا ماند

پای ازین دایره تنگ برون نه سخن
 جاوه مغربیان گیر که این طرز نوی
 راستی در زوچنان پیکر گفتار آری
 هم به بنجار نوی تازه نواے بکشم
 بمبشل گر سخن از صبح برانم گویم
 مشک شب جمله بتاراج رود و زمهر
 سحر از صیب افق سر بزند خدا خند
 آید از صحن حرم بانگ موزن در گوش
 زندباشیشه و مے راه چمن گیر و شیخ
 چمن از غلغلہ مرغ به جنبش افتد
 پاسبانان ز سر کوه و ره بر خیزند
 کاروانها بره افتند و جرس ناله کشد
 رهرو خسته که از رحمت دوش است به تپ
 زند میخواره که از باد و دوشین مست
 گاه سر بزند از خواب در و دوبار بخواب

خود محیطیت که هر قطره بدیاماند
 دلپذیر ست و دل آید و دل آرا ماند
 که فروغ اثر از ناحیه پیدا ماند
 بادایکمه در آغوش دلشن جا ماند
 سحر آمد که جهان گرم تماشا ماند
 شوشه سیم پر اگنده به هر جا ماند
 شب بخود پیچید و از غصه بسوزد ماند
 دیر از ناله ناقوس پر آوا ماند
 در غم سحر و مسواک مصلحا ماند
 کوه از قمقه کباب پر آوا ماند
 در میخانه بروے همه کس و اماند
 دشت و صحرا - پُر از آواز و غوغا ماند
 دوسه گامے رود و باز بره و اماند
 همچنان فالخ از اندیشه فردا ماند
 گاه مخمور ز جبا خیزد و از پا ماند

دست در گردن معشوق چو خیز و عاشق در چنین وقت به لغامی آشفته گذر	هم بدست و گرش گردن میسنا ماند که قلم در کف و آماده انشا ماند
الحق از شبلی آزاده بدوش برسد زود بینی که اساس سخن از پا ماند	
<p style="text-align: center;">قصیده</p> <p style="text-align: center;">متضمن حالات سفر روم (مئی ۱۸۹۲ء)</p>	
به تکمیل فن و هم پی تحصیل عبر فایز از حج و زیارت چو مرا کرد خدای گرچه من گرم طلب بودم و بس مستعمل دیر آن مایه شد آخر که حسودان گفتند روم گوی دو سه گاه است که این خام طمع ره چنین دور دراز و سفر این مایه خطیر من درین غصه و غم خون جگر می خورم اتفاقی عجب گشت مرا عقده کشا	روزگار است که مید آتم آهنگ سفر خواستم تا بسوی روم شوم راه سپر لیک تاخیر همی رفت بفرمان قد که فلان جنس بر هوس خام ندارد سر بی تکلف بسفر چیست بیست کمر چون میسر شود آنرا که نه زورست نه زور ناگهان شاه مقصود در آمد از در که از و هم و گمان نیز نمیداشت خبر

یکدم پیشترک زانکه زخم کوس چیل
 چون ستوه آمد از تب بدل آمد که مرا
 عزم ویرینه بیا دآمد و گفتم چه خوشست
 آزلکه آنکه رفیق ست و هم استاد مرا
 گفتم این صحبت و این واقعه ناواقعه
 چون ازین داعیه مردم همه آگه گشتند
 همه را هم بجنبید و بدر آمد دل
 دل بجران من و رسم و فراقگذار
 روز کی چند بیاسای و سپس سازه
 باغ و از نقد و هم از امتعه آن مایه گیر
 مصلحت نیست که این مرحله تنها پیری
 گفتم این جمله که گفتید بود عین صلاح
 مرو این مرحله گامی که فرمایش نهاد
 الفرض از رمضان است و ششم بود که من
 اوفتادم بره کوه و بیابان کچند

بودم از رحمت تب خسته دل و تفتحه جگر
 چاره جز نقل مکان هیچ نباشد ایدر
 که بیک حیل و قناکار برآرد و اور
 هم درین عرصه بانگن طبع میخواست سفر
 پس بعزم سفر از جای بستم مضطر
 هم بیاران و عزیزان وطن رفت خبر
 جمله گفتند که این رحمت بیصرفه میر
 درخواهی که کشی پائے ازین را گذار
 ساز و برگ سفر آن گونه که باشد و خور
 که اگر ویربانی نبود هیچ خطر
 لاجرم خادو کے نیز به سمره ببر
 لیک طالب نبود درگر و نفع و ضرر
 باز پس سے نہ کشد گر همه مرگ آرد بر
 گرم برخاستم از جای و شدم راه سپر
 پس بکشتی بنشستم من و یاران دیگر

ز جمتی صعب کشیدیم کبشتی دوسه روز
 کس نیارست سرش باز گرفت از بالین
 نبود مایه آزار بکبشتی چیسکن
 نان غورش بود هر گونه میا مارا
 گرچه من زان می پالوده نیالوم لب
 هفتم ماه می چون رسیدیم عدن
 من نرو آوردم و روی بشهر آوردم
 کوهسار است که هر چند بلندست و فراخ
 هر کجا میگذری ریگ است و خرف
 گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه همه
 مردم شهر که خود را به اسمالی نامند
 خوار و بدبخت و تبه کار و سیئه چهره و زشت
 خوشی تن را به عرب بسته و حاشا که عرب
 چون زبان همه تازی بود و هم چو عرب
 عامیان در غلط افتند و گمان باز برند

بسکه از موج بهر خطه شدی زیر و زبر
 کس نیارست جدا کردش از بستر
 غیر ازین محنت سه روزه کز نیست مفتر
 از کباب بره و مرغ و می و نقل و شکر
 دیگران لیک علی الرغم ز فندی ساغر
 کشتی آسود و بینداخت زمانه لنگر
 تا خبر جویم ازین ملک از بد و حضر
 لیک از سبزه و گل نیست در و هیچ اثر
 هر طرف می نگری خاک سایهست و حجر
 بزبان عربی حرف زوندی یکسر
 حیوان اند نه بل از حیوان هم بدتر
 سفله و متهن و کج روشنی بد گوهر
 این چنین خوار و زبون شان پسند داول
 نام شان بسته بود بالقب جد و پدر
 که مگردنسب و نسل ز معداند و مضمر

تخم و هم ریشه این نخل ز خاک جایش است
 شاگمه گشتی مابا ز برفتار آمد
 به سوزن آمد و استاد و چنان زد و گذشت
 این جهان نهر عجیبیست که زینسان کاری
 بست فرنگ دار است و به پنا خندان
 مروی از اهل فرنگ که لپیش ناست
 آن خرو و رچو در آغاز بدعوی برخاست
 مردمان سخره گرفتندش و گفتند که این
 از مئی چاردهم بود که در پورٹ سعید
 در میان من و از ملط یفتاد سراق
 پورٹ جائیت که تا چشم دنگه کار کند
 صد به بینی که برافراشته اینجا رایت
 شاگمه گشتی مابا ز روان گشت و گذشت
 من بساعل شدم و مروی از انا حلب
 خوب جائیت که ناخواسته در باز دول

که درین جاسے بار آمد و افشانده
 تا بیک هفته گذر کرد و بحر الاحمر
 که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر
 جز در افسانه پاریس نه شنیدیم دگر
 که دو واپور توانست از دگر گذر
 زده این نقش در اقصای جهان گشت
 که توان آمدن از عمده این کار بدر
 هرزه هست که شمرانه ندارد باور
 رسیدیم و شستیم به واپور دگر
 زانکه راه من داد گشت جد ازین معبر
 ز ورق دگشتی و واپور بود سراسر
 صد به بینی که در انداخته آنجا لنگر
 از ره یافه و پس کرد به پیروت مقر
 همهم گشت و بهر ناحیه ام شد رابر
 هر که سوزی بدش داد و در وی بگر

موضع خرم و سیری خوش و جای دلکش
 گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
 جامه‌هاشان بعرب ماند و دوزی و لباس
 چون برون رفتم ازین جای از آن چاره‌بخت
 از منی شاه نزدیم بود که گشتیم روان
 این بهان جای قدیمیت که در عهد امیر
^{یعنی امیر} حایا دولت انگشت گرفتش از ترک
 مسجد جامع و ایوان که قبرس ^{نیم}
 رو دس و سکنه بره آمدوزان لیل امیر
 من سوی شهر روان گشتم و یک یک دیدم
 فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز
 مجلسی از فقها بود در آن جا و بس
 زان یکے رو بمن آورد که چونی چه کسی
 گفتم از هندم و از خوان ادب له‌لای
 گفت حالا سخن از متعه همی رفت و تو هم

راه هموار و زمین پاک مکان خوش منظر
 خاص و عامی همه گلگون تن و زیبا سیکر
 هیچ فتنه ز مسلمان نبود تا کافر
 پیش می‌رفتم و بازم بقفا بود منظر
 پس به قبرس بر رسیدیم هنگام سحر
 سپی رفت تبخیرش و زو فال ظفر
 لیک با صلح نه از یادری تیغ و تبر
 سیر این بقعه مرا بس عجب افزود و غیر
 کشتی استاد به از میر و شنبی بر و سیر
 مسجد و مکتب و بازار و ره و کوچه و در
 در کتب خانه سلطانیم افتاد گذر
 بحث از متعه همی رفت هم از قول عمر
 تا چرا بر زده دامن محنت بکمر
 طفری برم از هر جهت و هر کشور
 گر توانی سخنی گوے و مثالی آور

لب تجسین بکشد ند پس از بحث نظر	من بیایم و معنی ز دم بستمعنان
طی شد این راه و پایان برسد این فتر	پس را از میروان گشتم و در عرض دوروز
که درین بادیه بس تنگ بود را بگذر	مختصر گفته ام این حرف و تو هم میدانی

هر که جو یا بود از حال من و در حله من
بایدش گفت که این نظم بخواند کسیر

قصیده بهاریه - ناتمام

۱۸۸۸ع

که بهار آمد و بسیار با مان آمد	دوش این مرده گوش گل و ریحان آمد
گل همه ز سپر آگند چو خندان آمد	ابر گوهر همه افشاند چو گریان بگذشت
بسکه دیوانه و شش از طرف بیان آمد	آب را اسلسله بر پای بستند موج
سنبل آشفته ترا ز طفره خوبان آمد	لاله چون مغیچگان چهره بر افروخت پیان
بسکه باد سحرش مروضه جنبان آمد	سبزه سر بر زده از خواب - و گرفت بخواب
باید از سر بتماشای گلستان آمد	هر حبابی که سر از آب برآرد - گوید

سرو و عربیان برزده امان آمد	عید نوروز بهارست که در خدمت گل
با صبح آمد و بر شیموه مستان آمد	می دمد گنه چمن - گاه خرامد لب جوی
من غلط کردم و گفتم که سلیمان آمد	بوی گل هست که بروش صبا نکیه و است
که بر د آتش سوزند گلستان آمد	آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل
که بهار آمد - و ابر آمد - و باران آمد	زین دوسه حرف فزون نیست مغان را سخن
زاهد از صومعه در میسکده همان آمد	دور دور گل دل هست که در جوش طرب
آمد آن شوخ و چلویم بچسبان آمد	بزم آرای دگل افشان و قح گیر که باز
جام در دست دگل و لاله بدلمان آمد	رخ بر افروخته و طره فرو هشته بدوش
هم بهر گام چوست افتان خیزان آمد	طره پر شکنش بسکه به پیچید به پای
تا چلویم که چپا بر سر ایمان آمد	چون بیکباره تقاب از رخ زیبا برداشت
روزگار خرد و پشوش بی پایان آمد	او همان یک نگاه ناز زیان کرد و مرا

جام می داد بدست من آنکه بسود

غزل تازه که آرایش یوان آمد

مطلع ثانی

چشم آه بدردی که زورمان آمد

بر من این مایه بلا از لب جانان آمد

قصیده کشمیریه

دوستان! یک ره در رسم وفا کیش شامت در زندانید و نه دارید ز حالش خبر از سیه کاری ایامم ز خود رانی خویش بود در گوشه تنهایی خود فایغ و شاد سوی کشمیر روان گشت بان گرم روی اگرچه شک نیست که آن ناحیه دزیر بایی بسکه جو شیده در هر سوی گل و لاله بدشت هیچ جائی نزل دلاله نمی توان یافت	هیچ دانید که شبلی بچال است کجاست؟ باید البته پژوهش که پژوهش زوفاست هست یک سال که بیچاره گرفتار بلاست که به ناگاه به سزم سفر از جا برخاست که نمی خواست در آن رفاهی کردن است گر تهنیل بکنم خلد برین راناست از کران مایه کران روی زمین ناپیداست پای دیوار اگر هست و گر سقف سراسر است
---	--

اینجا از تقیم ایام رسم است چنانکه جایگزین شاه در تونک هم ذکر کرده که با ما را فاکه پیش کرده لاله

می نشانند و سال بسال در موسم بهاری می شکند.

جاوه را خود خیاربان نتوان کرد تمیز
جام گلزننگ که در بزم باین چنینند
نقشبند چمن طبع ز تروتی فیض
سبزه برکوه فرو بخیت استر تابین
راهرو را نه بدول که نه بدگام به راه
ویده طفل که بدوامن مادر غلط
گل به پر شاخ بزرگست فزون تر گویی
سرو اگر پای به امن نکشد خود چه کند
بسکه بر هر قدم از لاله چراغی به بند
به بگی که بشهرت بود ماش و دل
سینه صاف دلان ست همانا که لطف
گرد بر گرد و دل آن صف ندن لاله و گل
شالمارت نشاطت تلکین ست نسیم
شالمارت از ان جله فزون تر بحال

نسخه
نسخه

بسکه گل صفت ده سراسر و اینچ است
هم بدان گونه گل از پهلوی جلوه ناست
دشت را هم بگل دلالت و شمشاد آراست
یا قبل است که بر قامت شیخ صلح است
بسکه بر هر قدش لاله و گل دست پاست
جنبش باد به بدن گونه بروی صحر است
همه بر گل بفرو د آنچه که از برگ بکاست
زانکه از جوش گل لاله چمن تنگ فضاست
در شب تار کس گم نشود از ره راست
گوینا آینه در دست عروسی زیباست
هر چه در بن بود از صفحه رویش پیدا است
چون طرازیت که بدو من شوخی لغامت
با غمهای که به پیرامن دل غایب است
که چو نه چرخ طبق بر طبق تابراست

✽ شالمار (و هم نشاط) به طبق دارد که بالائی هم هست و ارتفاع هر طبقه از طبقه دیگر البته کم از است قدم نخواهد بود.

آب بالائے زمین باشد و اینجائی
 درین آب دمد سبز و نیل و فرد گُل
 گرچه دانم که سخن خود به درازی بکشید
 بخت بسنگر که ازان بزم گمستی و ناز
 بعد یک هفته که آسودتن از رنج سفر
 ہے چه تپ بود که فتنه نتوانستم کرد
 درو آن مایه بپیشرد، سراپای مرا
 گرچه با من نه رنیتے بدو نه خادکی
 به عزیزان دیار آگهی آمد که فلان
 هر یک از مهر، دوان آمد و از غمخواری
 حاضران از ره اخلاص سخن گفتند
 آن یکے گفت که چون تازه ز راه آمده
 آن دگر گفت: همانا که ثبت خواب نه بود

که زمین بر سر آبست و جان پابر جاست
 قوت نامیه بسنگرز کجا تا به کجاست
 چه توان کرد سخن هم ز سر نشود و ناست
 بهره ام هر چه بود درد غم و رنج و غناست
 تپ به من تا خن آورد و بکنیم برخواست
 کاین گمراشتش سوزنده بود ایچے ست
 که توان گفت که یک بهره راندم کاست
 ایزم یک - تباهی زده و خوار خواست
 آمد از هندی ز رنجوری تپ شکوه سراست
 پُرس وجوئے بسز کرد و پئے چاره ^{طالع} خواست
 که سخن از ره اخلاص هم اندوه بَاست
 خستگی خود بسبب درد و تپ رنج و غناست
 خواب ناکردن شب رنج و رویت پیداست

✽ این تصرف مخصوص شیرست که روئے آب نوئے از گیاه می کستند و او را خاکپوشش کرده:

درو از جبرئیس تر بای کارند.

چاره گر آمد نبشت و از اسباب علل
 چون هم از نبض هم از رنگ رخ اندازه گرفت
 هر چه از چاره و تیمار و دوا می بایست
 رسم بیگانه نوازی بود آئین عرب
 خاصه آن پیشرو جاده معنی یعنی
 خاصه مخدوم من و یار من و یاور من
 آنچه با من ز سرخسته نوازی کرده است
 به شدم گرچه بزودی و تلی گشتم
 لیک آن به شدن از روی حقیقت سنجی
 باز تپ کردم، و تا احسن ایام و تیم
 لاجرم رو بطن کردم و گفتم با خود
 یکشتم آنقدر از ضعف بون گشت احوال
 چون یقین شد که مرا نوبت رفتن برسد
 شکر ایندو که در آن حالت اسیمه سری

حالیای به مرض برد که در دم ز کجاست
 گفت اندیشه مکن هیچ که امید شفاست
 در زمان جمله می باشد و ز انسان که نترست
 میتوان گفت که کشمیر عرب امانست
 سعد دین آنکه پسین قافیه نبشت قضاست
 میرزا سعد که در شهر امیر الامرات
 هر بن موی هنوزم به سپاسش گویاست
 کاین چنین به شدن و دوزخ از لطف است
 همچو نار استیج بود که ماند بار است
 آن تیم گاه فزون گشتی و گاهی می کاست
 که اگر چاره - و گرد و بفرمان قضاست
 که به کس حرف زدن هم نتوانستم راست
 به وصیت ورق و خامه نمودم درخواست
 از زبان هر چه بر آمد همه آن بد که نترست

هر چه از سیم و درم بود و طلا ملک قدیم
 زان همه بیشتر وقت نمودم کورا
 خاصه بر مسجد پارینه که در خافقه است
 خاصه آن مدرسه که پسران بنای وطن
 طرفه تر زین همه افسانه حدیثی بشنو
 من باین حال تبه بودم و از یارانم
 می شنید این همه احوال و کردی باور
 تا به حدی که بمن نامه فرستاد و چون
 باز باورش نیامد بمن نامه نوشت
 اینهمه بیده بهتان توان بست به خویش
 تنگدل گشتم و از غصه بخود چپیدم
 من ستوه آمدم از نامه و پیغام آخر
 آخر کار ز لطف و کرم بار خدای
 مصطفی خان که اسست ^{مست} بر جنت

و آن کتب خانه که از نوع کتب ابرار است
 صرف آن کار توان کرد که شرح اوست
 که ز بهیمری باخته و بے برگ نواست
 طرحش منگندم و امروزی آئین بهاست
 چه حدیثی که شگفت آورد هم خنده فراست
 ملک الحاج علیگر طره که بدانش کیاست
 خود ندانم که ز جان من بیچاره چه خواست
 آنچه رود او و نوشتم همه را بے کم و کاست
 کاین چه حرف است بلکه سوره ^{طرافت} دین کلاواست
 به طرافت نتوان گفت حدیثی ناراست
 کاین چنین بیده انکار چه آئین فاست
 لیکن آن یار همان بر سخن خود برجاست
 مروی از غیب برون آمد و کارمش اوست
 از ره لطف به اعظم که آنداخته است ^{افشا}

داشت چون سابقه معرفت با اسحاق
 آنکه از دولت او باز من هست قوی
 از پئے دیدن من آمد و بر رسم فرنگ
 رو من کرد و بفرمود که از غایت ضعف
 لیک با این همه از کار زفته هست هنوز
 از سیر مهر به تدبیر و عکاسم پرداخت
 تا دومیه رستم چنین بود که هر روز مرا
 بارے از فضل خدا دید جهان بعد نه ده
 مرده صحت من مان برسانید کنون
 نمیتوان گفت به مهدی و به حالی و عزیز
 شبلی امروز بود بلبلستان سخن

که اخ اصغر من هست بهر پایه سزا است
 آنکه از نسبت و نازش من هست و بجا است
 دید اعضای درون را که مرض ابد است
 کار خود می نیکند دل که یئس الاعضا است
 میکنم چاره و از ایزوم امید شفاست
 هم بدان شیوه که طرز و روش اهل صفات
 امتحان کردی و جنتی خبر از هر کم و کاست
 به شدم گرچه هنوزم اثر ضعف بجا است
 هر کس را که من عوی اخلاص و وفاست
 به شد آن بنده که از حلقه گوشتان شماست
 که از و کلکده هندی پراز صوت و نواست

بعد یک عمر که از بند عم آزاد شده است
 هم چنان باز با هنگ کمن نغمه سراسر است

مرآتی

مرثیه

نواب ضیاء الدین خان مرحوم دهلوی متخلص بنیر

۳- اکتوبر ۱۸۸۵ء

از پے برہمی عالم مکان بر خیز	گرم ہنگامہ شوای نالہ دل بان بر خیز
ای جنون باز بتاراج گریبان بر خیز	تو ہم ای آہ جهان سوز بسا مان بر خیز
چشم خون نابہ نشان خواست چو طوفان کرد	
خون شوای دل - کہ تو اغم سرو سامان کرد	
آسمان حلقہ ماتم شدہ چون ست چہ ست؟	دو جهان اینہم دہم شدہ چون ست چہ ست؟
اختران - دیدہ پرغم شدہ چون ست چہ ست؟	مہر - داغ دل عالم شدہ چون ست چہ ست؟
شاہد روز مبرگ کہ بہ ماتم بنشست	
از چہ؟ لیلای شب آشفقتہ و دہم بنشست	

تا چه هست این که دل از ناله نیا سود هنوز	همچنان ز خیم جگر هست نمکسود هنوز
اشک از دیده بر آید بگر آلود هنوز	آتش هست همانا که رود و دود هنوز
فاش گویم که ننگوی زمان روی نهفت تیره شد و هر که تیر ز جهان روی نهفت	
آن طراز سخن آن یوسف کنگان سخن	آنکه آراست ز نور لطف پریشان سخن
آنکه صد پایه فرو داد سخنش شان سخن	آنکه لعل و گیسو افشانند بدان سخن
دو سه روزیست که از جام اجل میوشست عالمی ز لجن مانده و او خاموشست	
آن گران پایه که دون مرتبه است سخن	شاعری کز دم کلکش همه جادوست سخن
فیض ادین که باین نگارین بوست سخن	خواجہ او بود و توان گفت که بخت سخن
اینک از دست اجل جیب جودش خاکست پایه فن بفلک برده و خود در خاکست	
علم و فن را بجهان داد گر بے بود - نماند	نکته سخن و دیده وری بود - نماند
در جهان نخل هنر را ثمر بے بود - نماند	نظم را حنا مہ او بال پری بود - نماند
ای سخن گریه بر دسیهست باید کرد	

	ای ہنر جسم بحال تہمت باید کر	
شیشہ بصر دین حادثہ بر خاک بزن تو ہم ای نالہ سرا پرده بر افلاک بزن		شیلپا دست نہ در دامن ادراک بزن ای جنون حبیب و گریبان خرد چاک بزن
	گر نہ خون گشتہ بزرگان ترم سے آئی آخر ایدل بحپہ کار و گرم سے آئی	
<p style="text-align: center;">مرثیہ</p> <hr/> <p style="text-align: center;">مولانا فیض الحسن محوم سہارنپوری استاد مصنف</p> <p style="text-align: center;">۸۸۷ھ</p>		
جہانے راجگر خون شہین تہا من گیم مے بگذا رتا در ماتم فیض الحسن گیم ہنر بر خوشتن گریہ چوسن بی خوشتن گیم بر گش گیم و آنگاہ بر مرگ سخن گیم ہاں نوا باشد این غم تا دین دیر کن گیم		دین آشوب غم غم بنہ گزنا لہ زن گیم بہتسین صبور ی چند بفریہ مرا تاصح بہ مرگش۔ علم و فن در نالہ با من ہم نوا باشد دو تا غم وارم و ہر یک زد گیر حیرت افزا تر خود این آشوب باین ہنگامہ را دم خواہ شد

<p>گه بخیزد به برهم گشتن کار هنر نام به کیار انجمن برهم زوی تا از میان رفتی</p>	<p>گه بخیزد به برهم گشتن کار هنر نام به کیار انجمن برهم زوی تا از میان رفتی</p>
<p>چه در دل داشتی تا از که ریخیدی چو راستی ز ما بگسته ای مولای ما آخر کجا رفتی</p>	<p>چه در دل داشتی تا از که ریخیدی چو راستی ز ما بگسته ای مولای ما آخر کجا رفتی</p>
<p>دو سه روزی دیگر بستی آخر همان بودن بحال فن همی بایست آخر مهران بودن عرب رازنده کردن و انگله از پستان بودن بکشف از دین روح القدس ترجمان بودن آهنگ حجازی یادگار پستان بودن پناهان ندائم چون پندی همزمان بودن</p>	<p>چه در دل داشتی آخر یاران بر کران چون خواین را سهل می گیریم کز ما دامن نشاید نگویم من تو خود انصاف ده تا از که می آید نواکین متهاد ریزی فرمان نشان دادن بهنجار روی بر جاوه پیشینان رفتن تکیه برین از کجا سخن لطف طبع ز گشت</p>
<p>که یارت بود آسجا به با کدانی نهشتین خفتی هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی</p>	<p>که یارت بود آسجا به با کدانی نهشتین خفتی هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین خفتی</p>
<p>بخاک تربت او لعل افشانیم و گوهر هم پس از وی دفتر معنی پریشان گشت ایتر هم وزین پس مثل او هرگز نه بیند چشم اختر هم</p>	<p>ز پس در کار غم دل بوده هست دیده تر هم سخن را این چنین شیرازه بستن تا که تواند با موج پایه اش من خواندیم در جهان کس را</p>

<p>بود شورِ غریب اما باین هنگامه کے ماند صبا گر گزری بر تربت پاکش بگوازم درودی پیشکش آورده ام باشد کہ پذیر</p>	<p>غمِ مرگش روان فرست از تنب مجسم کہ ای در شیوہ دانش مرا استاد و رہبرم کہ شبلی خاک بوس درگت دستِ پاکرم</p>
<p>ازین خواب گران آخر چو روز حشر بر خیزی چو صور حشر من وز ناله ام وقت است اگر خیزی</p>	
<p style="text-align: center;">مرثیہ</p> <hr/> <p style="text-align: center;">جنرل عظیم الدین خان مہم</p> <p style="text-align: center;">۱۸۹۱ء</p>	
<p>تا کہ ز غم نہان نگویم دارم جگری دے تو انم از عسیرہ فلک نہنالم از نالہ دل اثر نخواہم</p>	<p>گویند گو۔ چسان نگویم کافسانہ پاستان نگویم از نیک بد جهان نگویم از داغِ جگر نشان نگویم</p>

	<p>یک حرف از آن میان نگویم نتوان کین داستان نگویم جز قصه خون چکان نگویم</p>	<p>رفت آنچه ز دور چرخ بر من این جمله همی تو انم اما در ماتم خان اعظم الدین</p>
	<p>آه از غم این چنین میسر شیر منگن و شیر و شیر گیر</p>	
	<p>آن پیکر و رو و قد زیبای آن سر و خسروی به پای آن حوصله و درایت و رای آن کوبه هنر داشت هتای یکبار چنان بهفیت از پای آلوده خاک و خون شود پای آن پنجه شیر گیر لای دای آن این چه غمی ست صبر فرمای</p>	<p>آه آن برود و شش بر زوبان آن زور سپیدی بازوی آن دانش و عقل و هوش و فرنگ آن کوبه شرف نداشت مانند آو خ که چنین بلند جا به آه این چه جناست گان بودوش آن باز و تیغ باز افسوس آه این چه مصیبتی ست جانکاه</p>
	<p>چون زین غم جانگداز گیرم گریم صد باره و باز گیرم</p>	

<p>یا تهنیت اوستاد در چاه تا باز رود بسوی بنگاه بودند نشسته در کمینگاه آن کج و نشان دون تپگاه شش تیر و یک خطا نشد آه با آن همه زخمهای جانکاه پس طے بنمود پاره راه افسانه سرگشت کوتاه</p>	<p>در خاک شد آن امیر و پگاه همان یکی به شب شد و خاست کم حوصلگان سفلہ چند کالسه چو در مقابل آمد یکبار برو کشاد دادند بر جبهه بر چین نیگند بر خاک نهاد و باز برخاست آسود می بر راه و زان پس</p>
<p>با صد سختی بماند خاموش آن حجب ریا مید از جوش</p>	
<p>دین ناله ما بگویش در گیر از چهره نقاب خاک بر گیر هم تیغ بدست و هم سپر گیر چار آئینه و زره بر گیر اقبال و سعادت و ظفر گیر</p>	<p>ای کشته ظلم مان جبر گیر این مه بخنوف می نیز زو بر خیز و همان برسم پیشین ترکانه کله بفرق بشکن مردانه حرام و همرهی را</p>

<p>آتش شود و در نهاد - در گیر بر هم شده کارها ز سر گیر آن آئینه را در گیر</p>	<p>کیفرستان و دشمنان را آنگاه بکار ملک پرداز آن رونق را مپور باز آرد</p>
<p>این جبهه بکام دوستان کن زمین بعد هر آنچه خواهی آن کن</p>	
	

مشکوٰۃ تمام

۱۸۸۵ء

گفت روزی بن لکوی عتاب	فرحت آن برگزیده احباب
ہرزہ خون دل و جگر خورده	کای بہ بیجا صلے بسر بردہ
چند ازین ترہات بمعینے	تاچہ خواہی ز شاعرے لعینے
شکوہ جو را آسمان تاچند	داستانہاے پاستان تاچند
مژہ را ابرخون نشان گفتن	تاچہ سودت و ہدزیان گفتن
داغ را ہدیہ جگر خواندن	دیدہ را معدن گہر خواندن
وحشت آموختن جنون کردن	دل بے کمال خون کردن
سفلہ را حریت جہم گفتن	ویرار و کش حرم گفتن
وہم را بر تر از لیتیں غن اندن	سحر و عجاز را قرین غن اندن
چاک را با جگر چہ پیوندست	سخن عشق ہرزہ چہ دست

اینچہ! انواریت عشق زریدن
 خود بین از زرش بتان چه بود
 آن بہار طرب زمانے چند
 در سخن ہر دکن ہی آمیخت
 لطف را باعتبار مے آلود
 گرچہ منعم ز ساحر میگرد
 سخن او کہ متصل میرفت
 گفتہ اش ارجان پسندیدم
 خواہم اکنون عنان بگردانم
 زین بساط کمں چو برخیزم
 رسم دیرینہ را بر اندازم
 بدہم حلق رافسون دگر
 تا بنجہ کہ با کمال سخن
 این روش گر قبول دوست نبود
 شاعر نہ ہمین سخن سازیت

سادہ را بجان پرستیدن
 پیکر می سادہ جان جان چه بود
 راندرین گوشتہ داستان چند
 زہر با انگبین ہی آمیخت
 زہر باقت نہاب مے آلود
 خویشتن خود فسونگرے میگرد
 از رو گوش سوی دل میرفت
 او گہرے فتان دوسے چیدم
 رسم پیشینیان بگردانم
 پیکرے تازہ برا نگینم
 در سخن طرح دیگر اندازم
 کردہ ام سازا عنون دگر
 تنگی نیست در مجال سخن
 مے توان جادہ دگر پیود
 کہ درین پردہ گوشتہ گون بازیت

طرز اندیشه نوکنم اکنون
نشیدی که الحدیث شجون

دیباچه

سیرۃ النعمان

<p>نعت همان گونه همان سان خوشست سجده اگر نیست زمین بوس هست دم ز شریعت زن و هشیار باش سجده و تعظیمم - ز هم بازوان پا چونی - بر تو نگیرم هیچ</p>	<p>حمد و ستایش که بعنوان خوشست شیفتگانیم و پیمبر پرست تا بخودی پایه نگذار باش هر چه ز بیش ست و ز کم - بازوان در ره الفت - که بود هیچ هیچ</p>
--	--

متمم

<p>پای ز خلوت نه نهادم فرار دل بر از حلق با فوگرے شعبه تازه براختن</p>	<p>من که درین دایره از دیر باز باز برانم - که درین داورے خواستم طرح دگر بختن</p>
--	--

بزم و گریه است و تماشا و گر
 زمره تازه بسازم گنم
 باده فرستم بحرینان گر
 بر جسمه که بر تار سخن می نغم
 قاعده سحر از یست این
 پاچه درین معرکه افشوده ام
 حرمت این کار نگداشته ام ق
 کار من ست این حد هر خام نیست
 دست اگر سوے قلع برده ام
 کان معانی همه کاویده ام
 غارت بتخانه چین کرده ام
 خاک در میکده چیتم
 وایه اگر از دگران خواستم
 فن سیر گرچه بود و لپ زیر

باده و گریه آرام و میسناد گر
 غلغلله و طلقه راز و فنگم
 از مے و دوشین قدری تندتر
 بان بنگر تا بچه فن می نغم
 نیک نگه کن که چه بازیت این
 پایه فن تا بجای برده ام
 نامه به لعل و گهر نپاشتن
 این بود آن مے که به هر جا نیست
 جای غنیمت دل افشوده ام
 کین گهری چند سر لچیده ام
 میهنی چند گزین کرده ام
 کین مے صافی بقدر ختم
 چاره نه زو بود از آن خواستم
 نیست در دود و زوایت گزیر

گرچه مستعاز و گریه آورده ام

قطره ربودم گسترده ام	
<p>گرچه مرا شیوه فن این نبود پیشتر اگر طلب بوده ام بزم چو آن فزّه و آن ساز داشت لیک چو آن مطرب و ساقی نماند بزم بطرز دیگر آراستم گرچه سرد برگ سخن دیگر است</p>	<p>حرف به آرد و زدن آئین نبود باویه پیای عریب بوده ام ساغر من با ده شیراز داشت بوسه از آن میکرده باقی نماند خوشترازان نیز که میخواستم شمع همان است لکن دیگر است</p>
<p>باد گوارا به عزیزان تمام باد ده گلگون به صفالینه جام</p>	
	

مشنوی ناتمام

جون ۱۸۹۲ء

مقام قسطنطنیہ

<p>قاصد فرخندہ من ان قال پیش رسیدت سفر ناگزیر زود رو و فکرت کرد و عالم کن ویدہ براہ اند عزیزان ہند چون تو دران بزم کشتی زمزمہ تا ز حدیث تو شود بہرہ مند جملہ بدین حرف کہ ای نیکوی تا بچہ حال است چنانست و خود بر روش دیدہ دران میسرید</p>	<p>مَتَّعَكَ اللَّهُ بِحَسَنِ الْكُلِّ گرم ز باخیزورہ ہند گیر ور نقضی راست کنی یہم کن جملہ گرامی گہر کان ہند دائرہ گردند بگردت ہمہ ہر یکے از جای جہد چون سپند حرفے ازان یار سفر کردہ گوی رفت چہا بر سرش از نیک بد یا کہ چو بہمان و فلان نیز بد</p>
---	--

از پس این محنت درین شگرت
 بزم خوشی بود تماشاچه کرد
 وصف دانش طلبان چون نشست
 طی پوشود مرحله پرس جوی
 کاه همه گنجینه کثایان فن
 از کرم داور بالا و پست
 هم بهمان طرز روش میزیم
 گرچه خودم با سروسامان نیم
 نیست سرانجام آراست
 وینکه بپرسید که زان جلوه گاه
 ہی چه توان گفت که ذوق سخن
 گرچه نخواهم که نشینم خموش
 گرچه بعرض سخن آمده ام
 بگذرا زین حرف و مکر و پیرس
 خوان سخن گزیده خود آراستم

از سفر روم چه برداشت طرف
 کار بس بود از آهناچه کرد
 زان چمن تازه بدمن چست
 از من آواره بسیاران گوی
 صدر نشینان سرخوان فن
 حال من آن گونه که بایست است
 زنده ام و فارغ و خوش میزیم
 نازکش حایب و دربان نیم
 این منم و گوشت تنهای
 تاچه بود حاصل چشم و نگاه
 هر نفسم می برد از خویشتن
 فرصت آن کو که بیایم بهوش
 مست ز کیفیت این باده ام
 خواب خوشی دیدم و دیگر پیرس
 عذر بنده محو تماشاستم

دیدۀ من باز و بخوابم هنوز شعبده با پیش نظر چیده ام	تند می بود خیر اجم هنوز با تو چگویم که چپا دیده ام
	بزم چو از جلوه زیبا پر است دامن چشم ز تماشای پر است
<hr/>	

موکب همایون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید خجی

خاست ز هر ناحیه گلبنانک عید
پیر و جوان خجسته تن آراستند
مادرش از مهر تن روی شست
کوچه و بازار پر آوازه گشت
ز و و براید باد اسب ساز
خلق برون ریخت ز هر گوشه
طفل و جوان بر سر هم ریختند

مهر چو از جیب افق سر کشید
ویده پر از خواب چو برخاستند
طفل که این شیوه نداند درست
شیوه و آئین طرب تازه گشت
مژده رسید این که شه چاره ساز
تا برد از خوان کرم تو شسته
بسکه عنان طلب انگیزختند

بیک نظر راه تماشا نیافت
 جمله بصد شوق و بصد آرزوی
 سرمه خاک ره شه خواستند
 از دو سوی راه بکب شرف
 مهر چو در هر جهت افشاند نور
 گشت روان از پی هم خیل و فوج
 بود شعار همه از هم جدا
 پر تو آن اسلحه تابناک
 با همه تمکین چو گدشت این گروه
 غلغله برخاست که باد انوید
 داغ نه جبهه خورشید و ماه
 قاعده دولت و دین را مدار
 پیکر لطف و کرم کبرای
 خسرو لشکر شکن و قلعه گیر
 فاتحه دولت و طغرای دین

نقش قدم هم بزمین جانیافت
 سوی بشکطاش نهادندوی
 جا بگذرگاه سپه خواستند
 خلق بآئین ادب بست صف
 کو کبه شاه عیان شد ز دور
 موج تو گوئی که شکستی بهیج
 هر همه را رایت و پرچم جدا
 نور همی ریخت بدامان خاک
 گشت بیکبار زیرین پیشکوه
 مهر جانتاب خلافت و مید
 حضرت خاقان خلافت پناه
 آئینه رحمت پروردگار
 سایه یزدان شه کشور کشای
 شاه فلک عتبه گردون سریه
 زیب ده افسر و تاج نگین

شاه فلک کو کعبه عیسیٰ الحید
 فره شاهی ز جبین آشکار
 مرکب شش پیش چو گنبد پشت پای
 طلعت شه باز چو پرتو فلکند
 شور بر آمد که بود تا جهان
 چرخ بدان مایه که گزنده است
 زیب و طراز همه عالم توئی
 جمله بدانند که در غرب و شرق
 آن توئی امروز که در روزگار
 تازگی بدر خنجرین از تو هست
 جز تو که هست ای شبه انجم سپاه
 فره دین نبوی از تو هست
 شرع بجای تو چو شدار جند

آید الله بنصره و فی یوم
 حاشیه بوسان بین و یار
 خلق به یکبار درآمد جای
 بانگ و عاگشت زهر سو بلند
 باد بکام تو زمین و زمان
 زنده بمان که تو جهان زنده است
 سایه یزدان بجهان هم توئی
 هست ترا تاج خلافت بفرق
 هست برود دولت دین اقرار
 زیب و طراز حسین از تو هست
 آنکه بود شمع نبی را پناه
 بازوی اسلام قوی از تو هست
 باد بفرمان تو چرخ بلند

سکه اقبال بنام تو باد

هر چه گیتی است بکام تو باد

ترکینیب

که

در بزم دعوت منقده (۶) و سیمبر ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کلج
بتقریب مبارکباد و پی مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

کز سفر یاسف کرده ما باز آمد
یا گم بلبل شیراز به شیراز آمد
اندرین تازه چمن زعفران باز آمد
شکر ایزد که باین برگ باین باز آمد
رفت بی مایه و گنجینه صدر از آمد
هر کجا رفت بهر طائفه دم ساز آمد
گاه با حاشیه بوسان شاد باز آمد
گاه در سلقه زندان نظر باز آمد

قاصد خوش خبر امروز نوا ساز آمد
از سفر شبلی آزاده به کلج رسید
دوستان مژده که آن بلبل خوش لعل گر
رفت هر چند بسی بی سرو سامان اما
نقد کار آگهی و تجربت آورد و کف
هر کجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت
گاه با صدر نشینان گشت قرین
گاه در بزم فقیهان گران یار رسید

<p>گاه با سوده دلان شیوه تعلیق گرفت گاه در بیت مقدس به مفتی شهر گاه در قاهره پنهان به تقاضا هوس دلش از ذوق سفر گرچه نیا سود و جذبه شوق می رخصت آرم داد روزیش گشت که مشرب نیام نیت</p>	<p>گاه با دیده دران پژه دراز آمد از رخ شاہد فن پژه برانداز آمد به تھتر شد و در جلوه گہ ناز آمد یادیاران وطن حوصلہ پرداز آمد لاجرم رو بوطن کرد و عنان تاز آمد وین شرف مایہ صد نازش و عزاز آمد</p>
<p>بزم کاین جلوه و این فره و این دارد شکر ایزد کہ همان رونق پیشین دارد</p>	
<p>کج امر و زبان فره و شان ست کہ بود همچنان تشنه لبان از خم او سیراب اند همچنان این چمن تازہ علی الرغم عدو ما بکامیم و حسودان تنک حوصلہ را بسکہ آوازہ اش اطراف جهان را گرفت آستانش کہ بود مجمع ارباب کمال کار تعلیم آن نظم و طراز ست کہ داشت</p>	<p>بزم را گرمی ہنگامہ همان ست کہ بود جوی این فیض بدانگونہ رون ست کہ بود این از غارت ایام خزان ست کہ بود همچنان دیدہ حسرت گران ست کہ بود همچنان بردش انبوه جہان ست کہ بود همچنان قبلہ دانش طلبان ست کہ بود پایہ فن بہان اوج و نشان ست کہ بود</p>

<p>یوتین آنکه باشیوه گفتار آموخت همچنان شام و پیکه در حرم مسجد پاک هر یک از یکت مار یسن و از نالده و هورست وان و گردیده و ران را که با سگول در اند شلی غمزده آن جرمه کش طرف بساط جمله زین پیش که گفتم به تنزل گفتم بزم و این گرمی هنگامه نیز دوشگفت</p>	<p>هم بد انسان هنر آموز بیان ست که بود شور و آوازه تکبیر و اذان ست که بود همچنان مدرسه ارج و در آن ست که بود همچنان سعی و طلب آن ته جان ست که بود هم بآن طرز نوی رمز نه خوان ست که بود در نه هر شیوه بسی بهتر از آن ست که بود ساقی بزم همان سپهر معان ست که بود</p>
<p>تا جهان ماند و این گنج بدینا ماند یار این ساقی و این بزم دل را ماند</p>	
<p style="text-align: center;">ترکیب برای مجلس عام ندوة العلماء منعقدہ ۷۔ رجب المرجب ۱۳۲۰ھ مطابق ۱۰۔ اکتوبر ۱۹۰۲ء بمقام امرتسر</p>	
<p>ایکہ پرسی چه کنیم؛ و چه سامان داریم؟</p>	<p>انچه باقی نیز و بجهان آن داریم</p>

<p>مانه آئیم که اوزنگ سیلمان دایم روی در اچے بدر دولت سلطان دایم مانه آئیم که بام و در و ایوان دایم مانه آئیم که سرو آب و شبستان دایم جامه از قائم و استبرق و کتان دایم مانه آئیم که یک کار به سامان دایم بوریا نیست که در کلبه احزان دایم بیش و کم آنچه به پیدا و به پنهان دایم تا به بینی که چه برگ و سرو سامان دایم ما جهان پاره نمانے بسر خوان دایم ما غلام خود و خود گوش بفرمان دایم</p>	<p>مانه آئیم که دھیم کند رطلیم مانه آئیم که بر شیوه ارباب حشم مانه آئیم که با حاجب و دربان بشیم مانه آئیم که با مسند و بالین ازیم مانیریم بدان پایه که چون مجشمان مانه آئیم که یک شیوه آئین گیریم خاکساران جهانیم و ز اسباب جهان جز نئے خامه و اوراق پریشان نبود گاه گاهے بسوی کلبه ما باز خرام تو کباب بره و شهید و شکری جوئی تو غلامان کمر بسته بفرمان، خواهی</p>
	<p>هم بیک حال بود بے سرو سامانی ما کنه هرگز نشود جامه عسریانی ما</p>
<p>گر ز ماشیوه پیشینیه ما خواهی هست جامه کنه و پارینه رد خواهی هست</p>	<p>عجز و افتادگی و طوع و رضا خواهی هست افسردگی و کمر بند و کلاه جوئی نیست</p>

<p>فقر و بام و حرم و گنبد اگر خواهی نیست آن سے کوز فرنگست ندایم بجام شرح افسانہ رومن نتوان جست زما ماد او اے تپ و درد ندانیم و لے ما خرافات کن یا ندایم و لے گفتہ بیکن ویکارٹ ندایم بیاو</p>	<p>مسجد و منبر و محراب و ما خواهی هست باد و خمد و صدق و وفا خواهی هست ورد و لا و ز حدیث خلقا خواهی هست گر ز رنجوری الحاکم و شفا خواهی هست گر ز ما سلسلہ حنا خواهی هست ور حدیث ز رسول و سر خواهی هست</p>
<p>بے نوائیم ز ما سر و دنیا مطلب انچہ در کیسہ ندایم، تو از ما مطلب</p>	
<p>ما کہ با آن ہمہ نیرنگی این چرخ حرون ما کہ از جای نرفتم بصدر و جفا تا چہ پیش آمدہ باشد ما کہ بیکبار زما تا چہ پیش آمدہ باشد ما کہ زہر گوشہ ملک در روز اندازہ گذشت و بلغ السیال نزاع بار این غم کہ ز ما تابش کیبائی برود چند در سینہ توان داشت نہان شعلہ غم</p>	<p>ہیچکہ پانے رخلوت نہادیم برون کہ بارفت ز دست فلک سفلی دون رفت تمکین و قرار و خرد و صبر و سکون بر سیدیم سرا سیمہ باین حال ز بون رفت سر رشته بصبر از کف اللہ فون خود بہ بینید کہ چند ست و پیر سید کہ چون؟ خوش بود صبر و لے خود تو نیم کنون</p>

شرح این آتش جانسوز نکفتن تا که
سوخته سوخته سوخته سوخته تا که

<p>جمع اسلام که صیقلش بیدار افتاده است آن که در معرکه تاج از سر قیصر بر بود آن که چون مهر جهان تاب بعالم خست آن که صد قلعه روین بیکه حمله شود دست و سر نیجه آن شیر زیان فت کار آن که در پیکر صدمه همی جان بدید آن عزیز که جهانیش همی داشت عزیز مرغ خوش زمرنه را کار بصیاد افتاد می نه بینی که نژاد عرب و آل لوی دست هر سفله بنجار تگریش گشته دراز ورق و دفتر عباس بتاراج برفت کاروان رفته و اندازه جایش پست آسمان از حرکت مانده و اختر ز مدار</p>	<p>حالی با غم و دروش سرد کار افتاده است دست و بازو بشیکار از کار افتاده است خاک ره گشته و در را بگذار افتاده است حالی از همه سو خود بصار افتاده است تتمن در تگ چه آمد و خوار افتاده است هست بر بستر بیماری و زار افتاده است حالی با خسته و آواره و خوار افتاده است دامن شاه گل در کف خوار افتاده است خوار و سر گشته بهر شهر و دیار افتاده است همچو بغداد که در دست تمار افتاده است اختر قاطمیان خود ز مدار افتاده است زان نشانها که بهر را بگذار افتاده است مهر گم گشت جهان تیره و تار افتاده است</p>
---	---

<p>دین عجب بین که باین فتنه و آشوب بلا نگ می بارد و در خواب خوش اندازد احسا عُلما، راهب پیکار و نزاع ست، کزو اُهرار که بود نیروی ما از دم شان یکه نالیم؟ و پیش که بفرایردیم؟</p>	<p>هر کس از ما بهمان خواب و خمار افتادست رخنه مادر کمر و پا سے حصار افتادست آتش فتنه بهر شهر و دیار افتادست کار با بربط و رود و دوت و تار افتادست کار ما با فلک عسریه کار افتادست</p>
<p>نگ باشد که به پیش شه و دریش شویم هست آن ست که خود چاره گر خویش شویم</p>	
<p>در چنین حادثه صاحب که بر افتاد چاره آن نیست که بر رسم کن طرح نمی تاچه سودت دهد آن فلسفه عمده قدیم از عناصره و شصت آمده اینک شمار تاچه سودت دهد آن شیوه تعلیم قدیم این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم عامیان را بفریب و بصد حیل و فن یا که با همچو خودی بخت و جدل سازد؛</p>	<p>چاره آن نیست که از عهد کن فری یاد مکتب مدرسه مادر همه اطراف و بلاد تاچه سودت دهد آن هیئت پارتین نهاد تو همان در گرو آتش و آبستی و باد که برویت در زر قی نتوانست کشاد از ره و عظه در یوزه بر آئی ناشاد آتش و ناله بکف آری که شود توشه و زاد و ان نزاع تو شود مایه هر گونه فساد</p>

<p>یا که چون خلوتیان پاسه بدامن کبشی دست بالاست هر آئینه ز زیرین بهتر نبود و چه کفایت تو گر بهیه و نذر نتوانی که خود از گوشه بر آئی و انگه</p>	<p>تا بدانند که از آفتاب شدی یا آفتاب این حدیث نبوی هست ترافقه زیاد نبود حاصل بحث تو مگر که بر و عناد عرض اسلام کنی در همه امصار و بلاد</p>
	<p>خوب بفرماید، که زین مشغله مقصود چه بود گر وجود تو زیان نیت بگوسود چه بود</p>
<p>ایکه برآمده یورپ همان باشی حیف اگر از اثر فلسفه مغربیان مسمر از شعبده جلوه دهی، سرنهی گفته سولن و آئین جهانبانی او از هینیاں صدافسانه و دستان گوئی قیصران راهم یک یک بشماری آغاز از خداوند جهان، یاد نیاری گاهی</p>	<p>حیف باش اگر از جمله ایشان باشی منکر فلسفه سنت و قرآن باشی منکر معجزه موسی عمران باشی برزبان داری و بیگانه نعمان باشی جابل از معرکه هائے شه مردان باشی بیخبر از عمر و حیدر و عثمان باشی روز و شب خود بر تازی سلطان باشی</p>
	<p>در برپرسی که درین کار چه تدبیر بود دین و دنیا بهم آمیخته که اکسیر بود</p>

<p>گرچه این مرحله دشوار گذار افتاد است دین و دنیا بهم آمیختن آسان نبود نسبت فلسفه و شرع بدان می ماند حل این مشکل اگر خواهی از تدوین بخوان حکمت و شرع در اینجا بهم آمیخته اند عقل را نیست سرعربده اینجا با نقل شلی آهنگ ما کن که سخن گشت و از بان بدرگاه خدای دو جهان بروی نه می تواند اثر قدرت او داد، امان صدره افتاد که طوفان زده از کرمش صدره افتاد که فیض کرمش جان بید ای حسد او ندید جهان رحم بفر ما بر ما</p>	<p>پای را کار درین راه به خار افتاد است گویا کشتی و گرداب، دو چار افتاد است که خزان در عقب باد بهار افتاد است او کشاید گر بهی را که بکار افتاد است نمک و بادیه درین میکده یار افتاد است پنبه را آشتی اینجا به شرار افتاد است گرچه دانم که قلم سخنکار افتاد است که نیم رحمت او بر گل و خار افتاد است خرمنی را که بهر گوشه شرار افتاد است رسته از لطمه موج و به کنار افتاد است مروء را که در آغوش مزار افتاد است که چو ببرد فیض تو هزار افتاد است</p>
--	--

طرح انجسام مرا نیز با چو آفتاب از انداز
ای حسد او، بان نگه لطف، به ما باز انداز

تشبیب و غزل

غزل نامتتام

اندازه و فاکر فت از جبین من	خو انا مگر نبود خطی سر نوشت ما
از ر و هم قبول تو فارغ شستیم	ای آنکه خوب ما شناسی ز زشت ما
	دیگر
صحبت مگرت بود یا غیار که امروز	ابروے تو کی باره فروخت شکن را
عرض هنر از هر دو جدا گانه توان تخت	با عنمره میا لانه عربده فن را
	دیگر
بنده تازه بهر دادرش بودیم	صدره آن عسکر به جو دایم با زما
ایک یک موی ننگ به میان من و تو	جلوه بنامے وز من نیز پیر دازما
نه بهین از مژه این رخنه بکارم افتاد	اجرا هست آن چشم فسون سازما
	دیگر

<p>که من یک قدم بالا چیده ام و دوق تا شارا ز کفش پاییه بر تری نهم آیین تقوی را نگاه است باقی - رحمت چیزی در قیج مارا</p>	<p>بعضوی نه شب نخست هنگامه ناله به تاراج نگاهش رفت - دوق دست مابا ز می این مایه مستی هانمی آید مگر شبلی</p>
	دیگر
<p>بپرس از تشنه کمانم دوق عثمانی را</p>	<p>همین تنها بگا و لطف را لذت شناس آتی</p>
	دیگر
<p>یا فتنه به ترک از بر خاست صد بار نشست باز بر خاست وز پهلوی من به ناز بر خاست چون پرده زر روی از بر خاست تا شبلی پاک باز بر خاست</p>	<p>چشم تو ز خواب ناز بر خاست بیتاب غم تو شعله آسا بنشست نیاز مند با غیر نه صرفه چه می توان نهفتن معموره عشق ماند ویران</p>
	دیگر
<p>ایک گفتی قصه بسمل - خطراتی بیش نیست ورنه زلف غمیش پیچ و تابیش نیست بزم ما هم شاهد نقل و شرابی بیش نیست</p>	<p>عهد برت اینک از جنبش نگهداری زمین حسن را نازم - که هر موی ادای داشت خلد و حور و کوثر - ای واعظ اگر خوش کرده</p>

خنده اش گرفت گفت ز نار آبی پیش نیست	داد از آن برجم که چشم چو پیل اشک بخت
	دیگر
<p>دقتی اگر ای دل شب با هم سرے داشت خالی که ز نقش قدم ادا سرے داشت کان ز گس مستانه باین سرے داشت کان نیز گه با من گد باد گرے داشت گویند که زین پیش تفتان هم اثرے داشت بیایه فضولی به تسلع و گرے داشت تا بود در آغوش جگر میشرے داشت</p>	<p>افسانه بخوان زو که شکبیم بیاوش جز سجده متاع و گراز کس نه پذیرفت خود پله بتوان بر دوزار سنگی دل همت به نگا به کند و حوصله بنگر پارینه حدیثی است به تسلیم چه دارد خون یختن دیده ام از دولت دل بود ازین خدنگ مژده تست که شبلی</p>
	دیگر
<p>سخت دل باز آرایش مژگان بجاست تا بغا ز گری آن ز گسفتان بجاست گر چه چاره بشوای تو از جان بجاست</p>	<p>عشق پر مایه و گر عرض بهر میخواهد در جهان به چکس از عریده امین نه نشست بغلط هم بهر شبلی به نشتی کیبار</p>
	دیگر
نوبت داوری از غمزه پنهانی هست	ذوق رامزده که در محکم جور دگر

<p>نم اشکی است که آبستن طوفانی هست گفت خاکم بهوای سردامانی هست آتش افروخته هندی فسون جانی هست چون بدید آنکه هنوزم رمقی جانی هست هندی را نیز فقی هست و صفایانی هست</p>	<p>بگذرای ابرو دعوی که هنوزم بتره وسعت حوصله سعی عمل بین که هنوز خال جا کرده بران عارض روشن گویی داشت دعوی مسیحائی و از من بگذشت رو شمشیر نوا سنجی شبلی کامروز</p>
	دیگر
<p>چاک با آنکه رجب است بدان در ساخت ابدان تو که هیچ است عینان در ساخت هیچ دیدی که جُبل - با گل و کمان در ساخت</p>	<p>از وفایست در آئین جنون هم اثری دل که با هیچ نمی ساخت آزاده روی حاسد سفاک و دون با تو سازد شبلی</p>
	دیگر
<p>اینقدر هست که بت خانه دلاویز تر است گفته شبلی از ان نیز شکر ریز تر است</p>	<p>منکر خائنه و صومعه نتوان بودن ایکه از چاشنی لعل شکر خاگفتی</p>
	دیگر
<p>بچه تر که که بنا که زمین خیزند شاد و شسته و ترسم که خیزن خیزند</p>	<p>خمره از گوشه چشم تو بر آید بیباک بر سر کوے تو نعمانی آشفته دزار</p>

	دیگر	
<p>دارم از داغ تو در سینه گلستانی چند پرده برداشته اند از رخ تابانی چند همچنان باز بود دیده حیرانی چند نغمه عشق سرودیم بدستانی چند سوخت برقی گهش خرمی ایانی چند در قیامت من دست من و دانیانی چند</p>		<p>بتماشاقتی در بنجه بفرماید که من حشر این گرمی هنگامه کجا و هشت مگر ز انجمن رستی و چون دست و گس بشل که فغان کردم و گه ناله و گاه فریاد زاهد این همه غافل چه نشینی که در خوب رویان چه جفا که نه برین کردند</p>
	دیگر	
<p>هر طرف نا فای چینی بچکد اشک خونین که بر زمین بچکد سجده بخواست از جبین بچکد همچو اشک که بر زمین بچکد</p>		<p>بر فغانی چو سوره پر چین بردماند ز خاک لاله و گل آستان که باشد این که مرا شبلی از چشم یار افتادم</p>
	دیگر	
<p>بیهوده مرا عریه با چرخ حزن بود دیدم که خدنگ نکه آغشته بخون بود</p>		<p>عالم همه بر هم زده قلعه چشمتی است تا از جگر و سینه به پهلوی کنشست</p>

	دیگر	
<p>با غمزه بیباک ندانم چه توان کرد میخواهم ولیکن نتوانم چه توان کرد شبلی گمرا مرز نه آنم چه توان کرد</p>		<p>گیرم که آن ز گس جاودند هم دل دل را زخم زلف کسی باز گرفت زین پیش مرا نیز دلی بود و شکبه</p>
	دیگر	
<p>هستم خزان خویشتن هم باز خویش نخست بباش تا بکشم انتظار خویش از دوستیاری مره آشکار خویش</p>		<p>مانند لاله از جگر داغدار خویش تو آمدی به بزم دمن از خویش رفته ام بر پای دوست لعل و گهر کرده ام نثار</p>
	دیگر	
<p>من سر کنم فسانه چو ماند زبان شمع</p>		<p>در شرح سوز بحر شریک همایم ما</p>
	دیگر	
<p>شبلی نگر که تا به چه عنوان فرو ختم نیمه دگر به غمزه پنهان فرو ختم</p>		<p>در جلوه گاه حسن دل پاره پاره را نیمه ازان به ز گس مستانه با ختم</p>
	دیگر	
<p>در بغارت برد آن ز گس قمان چه کنم</p>		<p>خود گر نفتم که بر لطفش نفر و شتم دل دین</p>

چاکے از دست جنون بہرہ من باشد و گر	ارمغانش نفسترم بگیر بیان چه کنم
	دیگر
چون نبود بہر توبہ سرتو نالہ و گریہ کار من مرگ و حیات در فراق ہر دو بیائیہ ہم اند بہر خبر بانی دو کون دامن سعی بر زدند	کز دل و دیدہ ام یکی نیست باختیار من بر اثر خزان رو و بے رخ تو بہار من ز گس فتنہ زای او گردش دوزگار من
	دیگر
دید ی سحاب را کہ ز چشم گرو نہ برد	با آنکہ داشت از ہمہ اعضا گریستن
	دیگر
نالہ من گر اثرے داشتے دلف تو کے صیدِ خود میگرفت دست من از کار نرفتے اگر	یار بانیز کرداشتے گر ز من آشفته ترے داشتے جائے بہ طوق کمرے داشتے
	دیگر
ہوش میگفت آن فتنہ گر ہوش ربای غمزہ در کار شدای حوصلہ ہاں گرم بنیر جای راحت نبود سینہ پر سوز ایدل	یکزہ از جلوہ بیارام کہ آیم جلی ناز ہنگامہ بیاراست تو ای صبر پای آی و در سایہ مژگان ترم می آسای

تمام شد دیوان شبلی

CALL No.

۱۹۱۶۵۱۵۱

ACC. NO. ۴۰۲

AUTHOR

TITLE

دیوان شبلی

۱۹۱۵۱۵۱

ش ۱۲

ن ۱

۴۰۲

دیوان شبلی

Date	No.	Date	No.
For binding			
L.N. 1/195			
7-8-95			

CHECKED AT THE TIME
SUEMAULANA AZAD LIBRARY
ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES :- PERSIAN SECTION

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-book and **10 Paise** per volume per day for general books kept over-due.

